

SSCB'DE TOPRAK MÜLKİYETİ

Yard. Doç. Dr. Menaf Turan
Yüzüncü Yıl Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Özet

Bu çalışmada, 1917 Ekim Devrimi'nden sonra 1922 yılında kurulan ve 1991 yılında dağılan SSCB'de toprak mülkiyeti ana hatlarıyla incelenmektedir. Ekim Devrimi'nden kısa bir süre sonra çıkarılan Toprak Kararnamesi ile SSCB'nin toprak mülkiyeti konusunda izleyeceği ilkeler ana hatlarıyla belirlenmiştir. Genel olarak devlet mülkiyetinin sovhozlar ve kolhozlar ile somutlaşmış olduğu SSCB yine 1990 yılında çıkarılmış olan bir toprak reformu yasanının ardından dağılmıştır. Bu çalışmada iki toprak yasası arasındaki tarihsel süreç, toprak üzerindeki mülkiyet biçimleri bağlamında incelenecektir.

Anahtar Sözcükler: Sovyetler Birliği, toprak mülkiyeti, toprak reformu, sovhoz, kolhoz

Land Ownership in the Soviet Union

Abstract

This study generally investigates the land ownership in Soviet Union founded in 1922 after October 1917 Revolution and collapsed in 1991. The main principles about the Soviet land ownership was determined by the Soviet Decree on land was issued immediately after the October 1917 Revolution. Soviet Union, in which the state ownership is concreted as sockhozes and kolhozes, was collapsed after another land reform executed in 1990. In this paper the period between the two land laws will be examined with a special interest on the ownership types.

Keywords: Soviet Union, land ownership, land reform, sovkhoz, kolkhoz

SSCB’de Toprak Mülkiyeti

*Çarlık Rusyası 20. yüzyılda çalkantılardan nasibini aldı
ve bunlar siyasi ve toplumsal değişimlerle bağlantılı
bir dizi olgu şeklinde tezahür ederek Sovyet döneminde de devam etti:
“krizler”, “devrimler”, “iç savaş”, “yükselişler”, “gerileme”, sonra da
“çöküş.”
Moshe Lewin*

İki dünya savaşı, dünyanın farklı coğrafyalarında gerçekleştirilen devrimler ve SSCB’nin (Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği) kurulması ve çözülmesi, 20. yüzyılın en önemli tarihsel olaylarıdır. 20. yüzyılın ilk çeyreğinde V. I. Lenin’in öncülüğünde 1917 Ekim Devrimi’nin ardından Aralık 1922’de kurulan SSCB, yine aynı yüzyılın son çeyreğinde Mihail Gorbaçov’un “glasnost” ve “perestroyka” politikaları¹ ile 1991 yılında dağılmıştır.

1871 Paris Komünü deneyiminin dışında SSCB’nin kurucularının önünde somut bir uygulamanın bulunmayışı, üstelik devrimin, Marx’ın öngördüğü gelişmiş kapitalist ülkelerin birinde değil, feodal nitelikler taşıyan bir ülke olan Rusya’da gerçekleşmiş olması, kurulacak olan sistemin nasıl olması gerektiği konusunda farklı tezlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Uygulamadaki politika değişikliklerinin, hatta kimi zaman geriye dönüşlerin nedeni de buna bağlanabilir. Nitekim daha sonra, SSCB sistemini inceleyen

¹Leslie Holmes (2010: 207-209), perestroyka sözcüğü hem yeniden yapılandırma hem de yeniden yorumlama anlamında kullanılmaktadır. Yeniden yapılandırma daha az bir radikal değişimi anlatmaktadır. Gorbaçov’un ilk kez 1984 yılında kullandığı glasnost (açıklık) kavramına başlangıçta yüklenen anlam ise zamanla genişleyecektir.

yazarların yaklaşımlarındaki farklılığın nedeni de büyük oranda bundan kaynaklanmaktadır. Örneğin Troçki’nin “*dejenere işçi devleti kuramı*”, Tonny Cliff’in “*devlet kapitalizmi kuramı*”, Ernest Mandel, Hillel Ticktin, Rudolf Bahro ve Boris Kagartlitski’nin “*kapitalizm sonrası kuramı*”, Bruno Rizzi’nin “*bürokratik kollektivizm kuramı*” bu yaklaşımların önemlileri arasında sayılmaktadır (Cliff, 1990: 7-9; Carlo, 1985: 94; Campbell, tarihsiz).² Yazıda bu tezler tartışılmayacak olsa da bu tezlerin toprak mülkiyetinin analizi ile ilgili değerlendirmelerinden yararlanılacaktır. Bu nedenle çalışmada bu tezlere yapılan göndermelerin sözkonusu amaca yönelik olduğu belirtilmelidir.

Literatür taramasına dayalı olarak yazılan bu çalışmada, yaklaşık 70 yıl süren SSCB tarihinde, toprak mülkiyetinin kuruluşuna ve çözülmesine odaklanılmaktadır. SSCB’deki toprak mülkiyetinin nasıl kurulduğu, hangi mülkiyet biçimlerinin bulunduğu, toplumsal mülkiyetin mi yoksa devlet mülkiyetinin mi kurulmuş olduğu, sistemin nasıl çözüldüğü soruları üzerinden bir tartışma yürütülmektedir. Asıl olarak SSCB’de halkın mülkiyeti olarak nitelendirilen bir devlet mülkiyeti sistemi ile kolektif mülkiyete dayanan bir mülkiyet biçiminin oluştuğunu, bunların yanı sıra özel mülkiyet olarak da nitelendirilebilecek bir ara kategorinin oluştuğu belirtilebilir. Ancak sözü edilen mülkiyet biçimlerinin SSCB’nin kuruluşundan yaklaşık 25 yıl sonra çıkarılan 1936 Anayasası’nda ifade edildiğini belirtmek gerekir. Bu nedenle bu yapının oluşmasına yol açan üç önemli düzenlemenin incelenmesi konuyu anlaşılır kılacaktır. Bunlardan ilki, devrimden hemen sonra çıkarılan Toprak Kararnamesi’dir ve bu kararname uyarınca SSCB’deki bütün toprakların devletleştirilmesi öngörülmüştür. İkincisi, bir geriye gidiş olarak nitelendirilen ve özel mülkiyete izin veren NEP’tir. Üçüncüsü de mülkiyeti kolektif çiftlikler üzerinden düzenleyen kolektivizasyon politikasıdır. İlk uygulamadan sovhozların ortaya çıktığını, ikinci uygulamadan devlet eliyle sanayileşmenin benimsendiğini ve üçüncü uygulamadan da kolhoz sisteminin güçlenerek çıktığı ifade edilebilir. Çalışmanın temel savı SSCB’de kurulan mülkiyet sisteminin sonuçta devlet mülkiyeti sistemi içinde tanımlanacak şekilde düzenlendiğidir. Öte yandan gerek SSCB’nin kuruluşu sürecindeki Toprak Kararnamesi ile SSCB’nin çözülüşü sürecindeki Toprak Reformu Yasasının birer mülksüzleştirme oldukları, ilkinde devlet lehine diğerinde ise yeni kapitalist sınıflar lehine bir mülksüzleştirme yaşandığı varsayılmaktadır.

Kimi farklı yaklaşımlara karşın, SSCB’de sosyalizmin çözülmesi, sosyalist mülkiyet biçiminin de son bulması biçiminde yorumlanabilir. Bu

²Yalçın Küçük (1991:451), Sovyetler Birliği’ni bir bürokratik deformasyonla açıklayan bütün Troçkist ve Mao kaynaklı çözümleri kabul etmediğini, bürokrasiyi bir sınıf olarak görmeyen hiçbir bilimsel tabanın bulunmadığını belirtmektedir.

çözülmenin nasıl olduğunun anlaşılması için öncelikle mülkiyet olgusunun kavramsal gelişimi, sosyalist mülkiyet biçiminin temel nitelikleri ile bu niteliklerin Sovyetler Birliği'nde nasıl yaşama geçirildiğinin irdelenmesi gerekir. Böylece SSCB'nin sosyalist mülkiyet biçimine hangi yönleriyle benzediği ve farklılaştığı ortaya konacak ve son olarak da bu mülkiyet biçiminin nasıl çözüldüğü anlatılacaktır. Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde SSCB'de toprak mülkiyetinin kuruluşu, ikinci bölümde SSCB'deki mülkiyet biçimleri son bölümde ise mülkiyetin çözülmesi, özelleştirme politikaları ve toprak reformu düzenlemeleri bağlamında ele alınmaktadır.

I. Devlet Mülkiyetinin ve Kolektif Mülkiyetin Kurulmasına Yol Açan Politikalar

Bu bölümde, SSCB'de toprak mülkiyetinin kuruluşuna ilişkin ilk yasal düzenleme olan Toprak Kararnamesi ile dönemin temel politikaları olan NEP ve kolektivizm konuları anlatılacaktır. Ama önce mülkiyet olgusuna kısaca yer vermek gerekir.

Mülkiyet konusu birçok düşünürün ilgilendiği en temel ve çetrefilli konulardan biridir. F. Engels, *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökenleri* isimli çalışmasında, kendisinden önceki düşünürlerin çalışmalarından yararlanarak mülkiyet olgusu konusunda çarpıcı değerlendirmeler yapmıştır. Engels, L. H. Morgan'ın yerliler üzerine yapmış olduğu uzun erimli antropolojik çalışması olan *Eski Toplum*'u öncü bir çalışma olarak görmüş ve kendi kuramsal yaklaşımını bunun üzerine oturtmuştur. Engels ile birlikte Morgan ve Lavaleye gibi düşünürlerin çalışmaları “ilkel mülkiyet ortaklığı tezi” olarak değerlendirilmektedir (Güriz, 1969: XII-XIII). Bunun yanı sıra düşünce tarihinde öne çıkan birçok düşünürün mülkiyet olgusunu çeşitli açılardan incelediği görülmektedir. David Ricardo, John Stuart Mill ve Karl Marx mülkiyeti ekonomi politik açıdan; Jean Jacques Rousseau, John Locke, Montesquieu mülkiyeti felsefi ve hukuki açıdan incelemişlerdir (Sönmez, 1998: 158-176). Yine Proudhon “mülkiyet hırsızlıktır” diyerek halen çok tartışılan bir sav ortaya atmıştır (Proudhon, 1998). Gerçi Proudhon'un bu yaklaşımı, onun, Marx tarafından küçük burjuva olarak nitelendirilmesine neden olmuştur (Marx, 1977: 28-36).³

³Marx, Proudhon'un ölümünden sonra 24 Ocak 1865'te yazdığı ve 1, 3 ve 5 Şubat 1865 tarihli *Social-Demokrat*'ın 16. 17. ve 18. sayılarında yayımlanan mektubunda şöyle demiştir: “Ama bütün o yerleşmiş inançları yıkma görüntüsüne karşın, Bay Proudhon'un toplumu bir yandan, Fransız küçük köylüsünün (sonraları küçük-

Mülkiyet geniş anlamda bütün üretim araçları üzerindeki egemenlik olarak anlaşılmalıdır. Kavramın etimolojik kökeni de bu yargıyı doğrulamaktadır. Örneğin Arapça “mulk” sözcüğünden türeyen mülkiyet, hüküm ile bir şeyin zaptı ve tasarrufu olarak tanımlanmaktadır. Melik de mülke sahip olan, hükümdar anlamına gelmektedir. Yine Yunancada “kyriotés”, Latince “dominium” ve “proprietas”, İngilizcede “property”, Fransızca “propriété” sözcükleri genel olarak egemenlik anlamına gelmektedir (Sönmez, 1998: 147-148). Kısaca, mülkiyet insan-doğa ve insan-insan arasındaki ilişkileri kapsayan geniş kapsamlı bir kavramdır ve bu yönüyle de mülkiyet ilişkisi sosyal bir ilişkidir (Güriz, 1969: 12-13).

Belirtmek gerekir ki Marx'ın kurulmasını öngördüğü komünist toplumda özel mülkiyetin yeri yoktur, bu olgu yerini toplumsal mülkiyete bırakacaktır. Bu ilke, aşama sorununu kabul etmeyen kimi yazarlarca sosyalist toplumlar için de geçerli sayılmaktadır. Ancak kimilerine göre komünist topluma geçiş öncesini ifade eden sosyalist toplumda, kapitalist toplumların bazı özellikleri bulunabilir. Nitekim Sungur Savran (2011), kapitalist özel mülkiyet yerine devlet mülkiyetine geçiş sosyalizmin zorunlu bir önkoşulu olarak görmektedir. Ancak ona göre, devlet mülkiyeti toplumsal mülkiyetin en ilkel aşamasıdır.

burjuvasının) açısından ve onun gözleriyle eleştirmesindeki ve öte yandan da onu sosyalistlerden miras aldığı ölçüğe vurmasındaki çelişkiyle, kişi daha *Mülkiyet Nedir? (Qu'est-ce que la Propriété)* adlı çalışmasıyla karşı karşıya geliyor. Bu kitabın yetersizliğini ortaya koyan bizzat kendi adıdır. Sorun o denli yanlış formüle edilmiştir ki, doğru bir biçimde yanıtlanması zaten mümkün değildi. *Antik "mülkiyet ilişkileri", feodal mülkiyet ilişkileri* tarafından ve bunlar da *"burjuva" mülkiyet ilişkileri* tarafından yok edilmişlerdir. Demek ki, geçmiş *mülkiyet ilişkileri* üzerindeki eleştiriyi bizzat tarihin kendisi yapmıştır. Proudhon'un ele aldığı şey, aslında bugün var olduğu biçimiyle *modern burjuva mülkiyeti*di. Bunun ne olduğu sorusu, ancak *"ekonomi politiğin"* bu *mülkiyet ilişkilerini iradi ilişkiler* olarak yasal ifadeleri içinde değil, gerçek biçimleri içinde, yani *üretim ilişkileri* olarak bir bütün içinde kucaklayan eleştirel bir tahliliyle yanıtlanabilirdi. Ama bu ekonomik ilişkilerin tümünü *"mülkiyet"*in genel yasal kavramları içinde karmakarışık ettiği için, Proudhon, 1789'dan önce *Brissot*'un buna benzer bir yapıtta aynı sözcüklerle vermiş bulunduğu yanıtın ötesine geçemiyor: "Mülkiyet hırsızlıktır." Bundan çıkartılabilecek tek sonuç, *"hırsızlık"* konusundaki burjuva yasal kavramlarının, burjuvanın kendi *"namuslu"* kazançlarına da aynı biçimde uygulanabileceğidir. Öte yandan, *"hırsızlık"*, mülkiyetin zorla ihlâl edilmesi olarak *mülkiyeti varsaydığından*, Proudhon, *gerçek burjuva mülkiyeti* konusundaki kendisi için bile bulanık olan her türden fanteziler içinde karman-çorman olmuştur. ... Bilim adamı olarak, burjuvaların ve proleterlerin üstünden süzülerek uçmayı arzular; oysa sermaye ile emek, ekonomi politik ile komünizm arasında ileri geri fırlatılıp duran *küçük-burjuvadır yalnızca*.

Marx'a göre kapitalist toplumun en temel özelliği özel mülkiyetin varlığıdır. Yani üretim araçları üzerindeki özel mülkiyet olgusu kapitalist toplumun en karakteristik özelliğidir. Bu olgunun varlığı, toplumsal çatışmanın ve sınıfsal çelişkilerin temelidir ve sorunun çözümü buna dayalı üretim ilişkilerinin değişmesine bağlıdır. Leslie Holmes (2010: 371), bu ilkenin Leninistler tarafından kabul edildiğini ve komünist devletlerin tipik olarak üretim araçlarını toplumsallaştırmaya çalıştıklarını, hatta bu uygulamanın iktidarların ilk on yılında hızla ve sert önlemlerle, eski mülk sahiplerinin zararlarının yeterince tazmin edilmeden gerçekleştirildiğini belirtmektedir.

1. Toprak Kararnamesi: Toprakta Devlet Mülkiyetinin Kurulması

1922 yılında Komünist Parti'nin Genel Sekreteri olan ve 1924 yılında Lenin'in ölümünden sonra ülkenin başına geçen Stalin, SSCB'de gerçekleştirilen reformların ve tabii ki eleştirilerin odağındaki isimdir. Stalin'in 1920'li yılların sonlarından itibaren başlatmış olduğu "kolektivizm", konumuz açısından bu dönemin en önemli özelliklerinden biridir. Ancak, Stalin'i kolektivizme götüren politikaların öncesine kısaca değinmek yararlı olacaktır.

Ekim Devrimi'nin ardından sistemle ilgili tartışmaların odağında mülkiyet olgusu bulunmaktadır. Gerçi bu konu, Ekim Devrimi'nden önce, Lenin tarafından hazırlanan *Nisan Tezleri* ile de gündeme gelmiştir (Lenin, 1992: 12).⁴ Devrim'den sonra da 26 Ekim 1917'de onaylanan *Toprak Kararnamesi* ile toprakta özel mülkiyet kaldırılmış, büyük topraklar da topraksız ve yoksul köylüler arasında dağıtılmıştır. Bu kapsamda asillerin, büyük toprak sahiplerinin, manastırların ve kiliselerin elindeki tüm topraklara el konmuş, bu alanların toprak komitelerinin ve yerel Sovyetlerin emrine geçeceği ilan edilmiştir (Dobb, 1968: 77-78). Köylü kitlelerini Sovyet iktidarını desteklemek için ayaklandırmaya iten en önemli siyasi eylemlerden biri olan Toprak Kararnamesi ile köylüler, 150 milyon desyatın'den⁵ fazla toprağı karşılıksız elde etmişlerdir (Volin, 2004: 35).⁶ Bu yıllarda, aileleriyle birlikte

⁴Bütün büyük toprak sahiplerinin topraklarının zorla alımı, ülkedeki bütün toprakların ulusallaştırılması, toprakların tarım ücretlileri ve köylü vekilleri yerel Sovyetlerinin emrine verilmesi, her büyük arazinin tarım ücretlileri vekilleri denetimi altında bulunan ve toplum hesabına çalışan örnek işletmeler haline getirilmesi, Nisan Tezleri'nde benimsenen ilkelerin toprak ile ilgili olanlarıdır (Bkz. Lenin, 1992: 12).

⁵1 desyatın 10.800 metrekareye denk gelmektedir.

⁶Volin, devamında Lenin'in şu konuşmasını da aktarır: "Esas olan köylülüğün, kırdan artık toprak beylerinin olmadığına, bütün sorunlarda karar vermenin hatta kendi

500 bin kişilik toprak sahipleri sınıfı ile 125 bin kişilik büyük burjuvazi yok olmuş, kırsal kesimde eski toprak sahiplerinin ancak yüzde 11-12'si kalmıştır (Lewin, 2008: 372). Böylece toprakta devlet mülkiyetinin kurulması için ilk adımlar atılmış ve sovhozlar kurulmaya başlanmıştır.

Toprak Kararnamesi uyarınca işlenen toprak oranı yüzde 70'ten yüzde 95'e çıkmış, devlet çiftliklerinin (sovhoz) sayısı 4000-5000 civarında olmuştur. Toprak reformunun ardından bankaların, tahıl ambarlarının, değirmenlerin ve sanayi kuruluşlarının devletleştirilmeye başlandığı görülecektir. Maurice Dobb, 1918 yılına kadar süren bu geçiş dönemine, geniş çaplı bir sosyalizmden çok özel ticaret ve sanayi üzerinde kontrol kurma ile tanımlanan devlet kapitalizmi adını vermektedir. 1918 yılının Haziran ayında sermayesi 1 milyon rubleden fazla olan bütün büyük ölçekli işletmeler devletleştirilmiş ve yılsonunda bu rakam 1000'e, 1919 yılının sonlarına doğru ise 3000-4000'e ulaşmıştır (Dobb, 1968: 78, 94-95). Fakat 1920 yılının başlarında bunların önemli bir kısmı ilga edilmiş, kolhozlar da bundan etkilenmişlerdir (Dobb, 1968: 210). Bu dönemde topraklar devletleştirilmiş olmasına karşın uzun zaman, esas olarak köylüler tarafından işlenmiştir. Hatta bu durumun 1928 yılındaki kolektivizasyonun ertesinde bile devam etmiş olduğu, yani toprağın büyük oranda kolhozlar tarafından değil köylüler tarafından işlenmiş olduğu yorumlarına yol açmıştır (Bettelheim, 1973: 64). Maurice Dobb (1968: 78), işçi-köylü işbirliğine dayanan toprak reformunu, tarımsal üretimin kontrolünü tamamen küçük üreticilere devretme amacı gözetken ve bundan sonraki dönemlerde Rus ekonomi tarihine tükenmez bir etki yapan uygulamanın örneği olarak nitelendirmektedir. Toprak Kararnamesi ile güdülen devletleştirme uygulamasının köylülerin talepleri doğrultusunda yeniden gözden geçirilmesi ekonomi politikalarında da değişikliğe yol açmış ve kısa bir süre sonra Yeni Ekonomi Politikası (NEP) olarak adlandırılan politika benimsenmiştir. İzleyen başlıkta bu konuya yer verilmektedir.

2. Yeni Ekonomi Politikası-NEP

21 Mart 1921 tarihinde yürürlüğe giren ve 1929 yılına kadar sürdürülen NEP (Novaya Ekonomicheskaya Politika), Rus ekonomisini çöküşten kurtarmak ve köylülerin karşı çıkışlarını önlemek amacıyla Lenin tarafından ortaya konan ekonomi politikasıdır. Bu politika ile piyasa tipi işletmelere izin verilmiştir. Tony Cliff (1990: 53), bu dönemde kırsal burjuvazinin -kulakların-topraklarının devletleştirilmediğini ve NEP döneminde sadece eski kulakların

yaşamını yeniden şekillendirmenin bizzat köylülerin kendilerine bırakıldığına kesin inanmasıdır.”

zenginleşmekle kalmadığını, orta köylülüğün içinden birçok yeni kulak çıktığını, kulakların özel tüccarlar ile birlikte yoksul köylüleri sömürdüğünü, bu durumun 1928 yılına kadar sürdüğünü belirtmektedir. Bunun nedeni de köylülerin, özel mülk edinme isteğine sahip olmasına karşın büyük toprak sahiplerini mülksüzleştirmeyi amaç edinmesine bağlanmaktadır. Nitekim Alexander Nekriç (tarihsiz: 77), NEP dönemini kolektifleştirme ve onu izleyen dönemlerin karşısına koymanın adet haline geldiğini söylemekte ve NEP'in, savaş komünizmi siyasetinin iflasına, tüm köylü kesiminin hoşnutsuzluğuna, Kronştadt Ayaklanmasına⁷ ve işçilerin grevlerine verilen bir yanıt olduğunu belirtmektedir. NEP'in yürürlüğe girmesinden kısa bir süre sonra Sovyetler Birliği'nin durumu Lenin tarafından beş farklı iktisadi yapıyı barındıran bir sistem olarak nitelendirilmiştir: Lenin'in ifadesiyle "... birincisi, göçebe ya da yarı-göçebe köylü evleğinin sadece kendi hesabına çalıştığı ataerkil ekonomidir; ikincisi, ürünlerini piyasada satan küçük meta ekonomisi; üçüncüsü, kapitalistlerin, küçük özel kapitalistlerin ortaya çıktığı kapitalist ekonomi; dördüncüsü devlet kapitalizmi ve beşincisi sosyalizmdir" (akt. Bettelheim, 1973: 20). Görüldüğü üzere NEP yürürlüğe girdiğinde, SSCB'deki devrim süreci devam etmektedir. Çünkü, Lenin'in tespit etmiş olduğu çok katmanlı sınıfsal yapı, devrim sonrası inşa sürecini olumsuz etkilemektedir. Bundan dolayı izlenen politikalarda kimi zaman geriye dönüşler yaşanabilmektedir.

NEP döneminde daha önce başlatılan ve devletleştirme⁸ kapsamına alınan atölyeler ve küçük işletmelerin devletleştirilmeleri iptal edilmiş, küçük işletmeler sanayi kooperatiflerine devredilmiştir. Bu süreçte Nepman adı verilen kapitalist bir sınıf ortaya çıkmış ve zamanla güçlenmiştir. 1920'li yılların başlarında sayıları hızla azalan kolhozların ve kooperatiflerin sayısı 1927 yılında yeniden artmıştır (Dobb, 1968: 140-141, 210). 1929 yılında bütün çiftlikler arasındaki oranı yalnızca yüzde 4 olan kolektif çiftliklerin oranı 1931 yılına gelindiğinde bütün çiftliklerin yarısını aşmıştır (Columbia Electronic Encyclopedia, 2010). Bu sayının artışı Stalin'i kolektivizme götüren nedenlerden biridir.

NEP döneminde sanayi ile bireysel tarım arasındaki çelişkinin çözümü için sanayinin gelişme hızı tarımdaki artışı büyüme hızına bağımlı kılınmıştır (Cliff, 1990: 122-123). Yani NEP, devlet eliyle sanayileşme ve köylülüğün kooperatifler içinde toplanmasına yönelik bir program olarak kabul

⁷Kronstadt Ayaklanması, Sovyet denizcilerinin ve askerlerinin Stepan Petriçenko önderliğinde Bolşevik iktidarına karşı başkaldırısıdır. Mart 1921'de başlayan ayaklanma başarısız olacak ve kanlı bir şekilde bastırılacaktır.

⁸Maurice Dobb, millileştirme kavramını kullanmaktadır.

edilmektedir (Aktükün, 1995: 81). NEP'ten sonra, yani planlı sanayi döneminde, ilkel birikime dayalı hızlı bir sanayileşme, köylülerin topraklarının ellerinden alınarak onların büyük makineleşmiş çiftliklere doldurulması ve böylece emek gücünün bir kısmının sanayiye aktarılmasıyla tarım artığının kentsel nüfusa devredilmesine yönelik bir politika izlenmiştir. Öyle ki Cliff'e göre (1990: 122-123,134), ilk Beş Yıllık Sanayi Planı'yla, bürokrasi burjuvazinin tarihsel görevini üstlenmiş, bir proletarya yaratmıştır. Birinci Plan'la birlikte dağınık küçük çiftliklerin daha büyük çiftliklere dönüştürülmesi, bunun ikna yoluyla yapılması, Stalin'in 15. Kongre'ye sunduğu raporda yer alır (Dobb, 1968: 222). NEP dönemi, yukarıda sıralanan eleştirilere karşın SSCB sanayileşmesine ciddi bir katkı sağlamış ve bu dönemde kolhozların sayısı artmıştır. Ancak bu politika, özel mülkiyete izin verdiği için eleştirilmiştir. Bu dönemde kulakların ortaya çıkması ve güçlenmesi, yeni bir politika izlenmesine yol açmış ve kolektivizasyon politikası başlatılmıştır.

3. Kolektivizasyon: Kolektif Mülkiyetin Güçlendirilmesi ve Kulakların Tasfiyesi

SSCB'de, 1930'lu yıllarda Stalin'in öncülüğünde, *Tek Ülkede Sosyalizm* politikasına uygun olarak inşa edilen kolektivizasyon, "kulakları tasfiye edin" sloganıyla birlikte yürütülmekteydi. 1935 yılına gelindiğinde ailelerin yüzde 83.2'si kolektif çiftliklerdeydi (Hill, 1989: 20-21).

Stalin önderliğinde 1936 yılında değiştirilen SSCB Anayasası ile Sovyet tipi mülkiyetin kuruluşu adeta belgelenmiştir.⁹ Anayasa değişikliği için V.M. Molotov tarafından hazırlanan ve 7. Kongre'ye sunulan raporda çok ayrıntılı bilgilere yer verilmektedir. Rapora göre, 1935 yılı itibariyle zirai kolektivizasyonun tamamlandığı, köylü ekonomisinin beşte dördünün kolhozlar içinde birleştiği, arazinin onda dokuzunun kolhozlara ve sovhozlara ait olduğu belirtilmektedir. Yine devlet kooperatiflerinin kurulduğu ve devlet ticaretinin geliştiği bu dönemde, ekonominin, serbest piyasanın ilkeleri dışında düzenlenmesi gerektiği savunulmaktadır (Molotov, 1936).

Volin (2004: 112), İkinci Beş Yıllık Plan'ın sonuna doğru, yani 1937 yılında, sosyalist mülkiyetin (fabrikalar, işletmeler, yakıt maddeleri, ulaştırma kurumları, hammaddeler, toprak ve gayrimenkul, ormanlar, hayvan vs.) ülkenin üretim fonunun % 98.7'sine ulaştığını, yabancı işgücünün sömürsünden kaynaklanan kapitalist özel mülkiyetin tamamen tasfiye edildiğini

⁹SSCB'nin ilk anayasası 1924 tarihlidir. Ardından 1936 yılında Stalin döneminde yeni anayasa kabul edilmiş, bu da 1977 yılına dek yürürlükte kalmıştır. 1977 Anayasası da 1988 yılında önemli değişikliklere uğramıştır.

söylemektedir. 1939 yılının sonunda kolhoz üyelerinin sayısı nüfusun yüzde 46.1'ne denk gelmek üzere 29 milyon, sovhozlarda çalışanların sayısı 1.760 bin ve makine traktör istasyonlarında görevli 530 bin kişi bulunmaktaydı (Sotsialisticheskoe Zemledelie, 10 Ağustos 1940).

Bir başka çalışmada ise, kolektivizasyonun 1938 yılına gelindiğinde neredeyse tamamlandığı belirtilmektedir. 1950'li yıllarda hükümet kolektif çiftlikleri birleştirmeye başlamış, 1972 yılına gelindiğinde kolhozların sayısı 254.000'den 32.300'e düşmüştür. 1990'lı yıllarda yönetsel yapılarında ve mülkiyet biçimlerinde değişiklikler yapılmıştır. Örneğin 1992 yılında bunlardan 7.000'ni devletin elinde kalmış, 9.000'i özelleştirilmiştir (Columbia Electronic Encyclopedia, 2010).

Kuşkusuz bu politikaya yönelik eleştiriler de bulunmaktadır. Örneğin, Tony Cliff (1990: 56-57), kolektivizasyonun sadece sanayi bölgelerine gidenleri proleterleştirmekle kalmadığını, aynı zamanda tarımda kalanları da proleterleştirdiğini vurgulamaktadır. Cliff, kolektivizasyon ile, tarım ürünlerinin sanayileşmenin gereklerine tabi kılındığını, köylülüğün üretim araçlarından özgürleştirildiğini, kalanların ise kolhozlarda yarı-işçi, yarı-köylü, yarı-köle olduğunu belirtmektedir.

Lewin (2008: 92-93) de, kolhoz sisteminin birbiriyle bağdaşmaz ilkeler içeren melez bir yapı olduğunu, kolhozun, makine traktör istasyonlarının ve özel tarlanın sıkıntılı bir biçimde, bir arada yaşamaya zorlandığını, ama ne kooperatif ne fabrika ne de özel tarım işletmesi olabildiğini, bundan dolayı bu yapı için kolektif teriminin kullanılmasının uygun olmadığını belirtmektedir. Benzer bir yorum da Vladimir Çkredov'dan (tarihsiz: 147-152) gelecektir. Çkredov, 1930'lu yıllarda sanayi ve ticaret alanlarında gerçekleştirilen geniş kapsamlı, hızlı ulusallaştırmanın, devlet ve kooperatif mülkiyetlerinin 'tek başına' egemen olmasına yol açtığını ancak bu egemenliğin, üretim güçlerinin düzeyi, nesnel koşullar ve ekonomik yasalarla çelişki halinde olduğunu söylemektedir. Öte yandan kolektifleştirmenin kulakları tasfiye etmesinden dolayı onlar tarafından direnişle karşılandığını, hatta kulakların kolhozlara zarar verdiğini belirtmek gerekir (Volin, 2004: 120).

Sonuçta, kolektivizm ile, kolektif çiftlik mülkiyetine güçlü bir geçiş yaşanmış, kulaklar tasfiye edilmiş, sanayileşme için gerek duyulan tarımsal ürünlerin üretiminin sağlanacağı bir yapı oluşturulmuştur. Böylece SSCB tarihindeki en ciddi sanayi hamlesi gerçekleştirilmiştir. Kolektivizm toplumsal mülkiyete geçilmesi için uygun bir politika olarak da düşünülebilir. Çünkü bu yapıda, toprak mülkiyeti devlete ait olduğu halde, toprağı kullanma ve ondan yararlanma hakkı çiftlik üyelerine bırakılmıştır. Ancak yine de sıkı bir devlet denetiminin olması bürokrasinin egemenliği şeklinde yorumlanmaktadır. Zaten

bürokratik kolektivizm tezi de büyük oranda bu uygulamaya yöneltilen eleştirilerden beslenmektedir.

II. SSCB'de Mülkiyet Biçimleri

SSCB'de, Toprak Kararnamesi, NEP ve kolektivizasyon politikaları sonucunda, 1936 Anayasası'na ve Medeni Kanuna yansıyan mülkiyet biçimleri oluşmuştur. Üretim araçlarının toplumsallaştırılması amacıyla sürdürülen bu politikalar ve uygulamalar sonucunda dört farklı mülkiyet biçimi ortaya çıkmıştır. Devlet mülkiyeti, kolektif mülkiyeti, kişisel mülkiyet ve özel mülkiyet, SSCB Anayasası ve Medeni Kanunda sayılan mülkiyet biçimleridir.

1. Devlet Mülkiyeti-Sovhozlar

Devlet mülkiyeti, SSCB Anayasası'nın 6. maddesinde, toprak ve toprağın altı, sular, ormanlar, fabrikalar, değirmenler, madenler, maden ocakları, deniz, hava ve şimendifer nakliyatı, bankalar, iletişim araçları, devlet tarafından kurulmuş olan büyük tarımsal-zirai işletmeler, (sovhozlar, makine ve traktör istasyonları dahil), şehirde ve sanayi merkezlerindeki başlıca oturma evleri devletin, yani, umum halkın malı olarak tanımlanmıştır. Bu tanımlamada, devlet mülkiyetinde olanın halkın da mülkiyetinde olduğu varsayılmıştır.¹⁰ SSCB'de devlet mülkiyeti denince akla sovhozlar gelmektedir. Devrimin hemen ertesinde kurulan sovhozlar aracılığıyla zengin toprak sahiplerinin ellerindeki topraklara el konmuştur. Yalnızca bir alanda uzmanlaşma ilkesi üzerine kurulan ve köy çiftliği niteliği taşıyan ilk sovhozlar Narkomzem adlı bir komitenin yönetiminde çalışmışlardır. Ancak komite tarafından 1926 yılında hazırlanan bir raporda, sovhozların yeterince verimli olmadığı ve zarar ettiği açıklanınca, zarar eden sovhozlar dağıtılarak, farklı alanlarda yeni sovhozların kurulması kararlaştırılmıştır. 1928 yılındaki tahıl krizinin ardından da büyük ölçekli tarım sovhozları kurulmuştur (Yerkebulan, 2010: 1-3). Aşağıdaki tabloda görüleceği gibi, 1928 yılına dek sovhoz sayısı sürekli artmış ancak daha sonra azalmıştır. Bunun nedeni bazı sovhozların dağıtılması ve 1928 yılında büyük ölçekli tarım sovhozlarının kurulmasıdır. Sovhozlarda, üretim araçları bütünüyle devlete ait olduğundan, devlet toprağın sahibi sayılmakta, orada çalışanlar ise ücret karşılığında çalışmaktaydılar. Komünist Parti tarafından partili üyeler arasından atanan bir müdürün yönetiminde çalışan sovhozlarda bütçe de devlet tarafından belirlenmektedir

¹⁰Ancak Adnan Güriz (1969: 297), Medeni Kanun'da böyle bir tanımlama olmadığını ifade etmektedir.

(Yerkebulan, 2010: 6-7). Böylece, devlete ait olan ve devlet tarafından işletilen sovhozlar gerçek sosyalizmin bir gereği olarak nitelendirilmektedirler. Ancak bu sisteme yöneltilen eleştiriler de bulunmaktadır. Örneğin, bu düzenleme sonucunda, devlet aracılığıyla ülke servetinin sahibi olan halkın, devlet tarafından katı bir biçimde cezalandırıldığı yorumuna yol açmıştır (Cliff 1990: 62-64).¹¹

Tablo: SSCB’de Sovhozlar

Yıl	Sovhoz Sayısı	Alanı (ha)
1922	4316	3324
1923	5227	3385
1924	5199	2593
1925	4494	2510
1926	3477	2316
1927	4250	3347
1928	5000	3600
1929	55	5072
1930	143	12312
1931	182	15028
1932	228	12847
1933	234	11560
1934	357	10806
1935	391	10400
1936	388	9364
1937	342	8010

Kaynak: (Yerkebulan, 2010: 8).

2. Kolektif Mülkiyet-Kolhozlar ve Kooperatif Birlikleri

Bu kategoride kolhozlar ve kooperatif birlikleri yer almaktadır. Kolektif çiftlik devlet kontrolü altında tarımsal üretim yapılan birimler olarak

¹¹7 Ağustos 1932 tarihli Devlet İşletmelerinin, Toplu Çiftliklerin ve Kooperatiflerin Mülkünü ve Sosyalist Mülkiyet Kurumlarını Koruma Yasası’na göre devletin, kolhozların ve kooperatiflerin mallarında ve demiryolları ile kanallarda işlenen hırsızlık suçu, idam cezası ve tüm mallara el konulmasını gerektirmektedir (Bkz. Cliff, 1990: 62-64).

tanımlanmaktadır (Columbia Electronic Encyclopedia, 2010). Daha önce değinilen SSCB Anayasası'nın 5. maddesi ile 7. maddesinin ilk fıkrası ve 8. maddesinde bu mülkiyet biçimi düzenlenmiştir. 7. maddeye göre, "canlı ve cansız mallar ile kolhozlarda ve kooperatif teşkilatındaki içtimai işletmeler, kolhozlar ve kooperatif teşkilatları tarafından istihsal edilen mahsüller, keza bunların müşterek binaları, kolhozların ve kooperatif teşkilatlarının müşterek ve sosyalist mülkiyetlerini teşkil eder." 8. madde de ise bu mülkiyet biçiminin genel karakteri şöyle ifade edilir: "Kolhozların elindeki topraklar, bila müddet, yani ebedi olarak onlara temlik edilir." Güriz (1969: 298-299), bu maddeyi, mülkiyet hakkı devlete ait olmakla birlikte, devletin yararlanma hakkından, parasız ve süresiz vazgeçmiş olduğu şeklinde yorumlamaktadır. Yine Güriz'e göre, bu tür toprakların çıplak mülkiyeti devlete ve yararlanma hakkı kolektif çiftlik veya kooperatif üyelerini temsil eden kolektif çiftlik veya kooperatif tüzel kişiliğine aittir ve bu nedenle kendine özgü bir mülkiyet biçimidir. Devlet ile kolhozlar arasındaki ilişki değer üretimi ve meta üretimi bağlamında da değerlendirilmektedir. Bu yaklaşıma göre, devlet, devlet işletmelerinin üretimini istediği gibi kullandığı halde, kolhozlar ürünlerini kendi mallarımış gibi tek başlarına kullanmaktadırlar. Ancak kolhozlar, ürünlerini yalnızca meta olarak vermek istedikleri için, ürünlerinin karşılığında da gereksinmeleri olan metaları elde etmek istemektedirler (Küçük, 1987: 79).

1928 yılındaki tahıl krizinin ardından sayıları hızla artan kolhozların kurulmasındaki amaç, köy çiftliklerini bir araya getirerek krizden çıkmaktır. Zaten NEP döneminde özel mülkiyete sınırlı da olsa izin verilmesi kimi eleştirilere yol açmıştı. Stalin bu durumu da göz önünde bulundurarak kolektivizasyon politikasını başlatmış ve bunu devlet politikası haline getirmiştir. 15. Kongre'de alınan karar uyarınca da tüm bireysel çiftliklerin kolektifleştirilmesine başlanmıştır. Bu sistemde çalışanların hissedar olduğu kooperatifler bulunmaktadır ve bunların ücretleri devlet tarafından değil kolhoz bütçesinden ödenmektedir. Kolhozun bütçesi kolhoz tarafından belirlenmekte yine kolhoz başkanı ve yönetim kurulu üyeleri de kolhoz üyeleri tarafından seçilmekteydiler. Kolhozların gelirleri fiyatını devletin belirlediği ürünlerin satışından, giderleri ise makine traktör istasyonlarına ait teknolojinin kullanılması karşılığı olan ödemeler ile vergi ve kredi ödemeleridir (Yerkebulan, 2010: 6,11).

Bazı üretim araçları üzerinde, küçük toplulukların mülkiyetini arttırması, halkın mülkiyeti düzeyine ulaşılması açısından önemli bir sorun olarak görüldüğü için, bu sistem eleştirilmektedir (Bettelheim, 1973: 49).

3. Kişisel Mülkiyet

Kişisel mülkiyet, SSCB Anayasası'nın 10. maddesinde düzenlenmiştir. 10. maddede, "Vatandaşların gerek şahsi istihlak ve konfor eşyaları, gerekse emeklerinin mahsulü olan gelir ve tasarrufları, ikametgâh ve tali ev ekonomileri, ev idaresi ve ev ekonomisine ait eşya üzerindeki şahsi mülkiyetleri kanunen mahfuzdur" denmektedir. Kişisel kullanmaya ve yararlanmaya tahsis edilebilen mallar bu kapsamda değerlendirilmektedir. Medeni Kanun'da yer alan benzer bir düzenlemeden de söz eden Güriz (1969: 300-301), kişinin ikamet yeri de dahil olmak üzere maddi ve manevi ihtiyaçlarını karşılayan malların bu türden mallar olduğunu; bunların, çalışmadan, gelir elde etmek amacıyla kullanılmayacağını belirtmektedir. Ancak burada yine Medeni Kanun'da yer alan, "vatandaşların kendilerine ait evleri veya konutları kiraya verebilmeleri" hükmüyle de bir çelişkiye işaret eder. Güriz, devamla, kişisel mülkiyet kapsamının belirsiz olduğunu, ancak bu kategorinin zamanla genişlediğini Constantinov'dan aktarır (Constantinov, tarihsiz: 9).

4. Özel Mülkiyet

Son kategori ise yine Anayasa'nın 7. maddesinin 2. fıkrası ve 9. maddesinde yer alan ve kişinin gelir sağlamak üzere kullandığı mallar üzerindeki özel mülkiyettir. 7. maddede "Her kolhoz hanesinin, ... şahsi istifadesine mahsus evi civarında küçük bir toprak parçası üzerinde şahsi mülkiyetine bağlı muntazam ekonomisi, ikametgahı, ehli hayvanları, kümes hayvanları ve küçük alati ziraiyesi vardır" denmektedir (Molotov, 1936: 95). Bu maddeye düşülen dipnotta, iş, arazi, makineler ve çiftlik binalarının toplumsallaştırıldığı, köylünün toprağını ve bütün üretim araçlarını kolektife devrettiği, ürünün doğrudan kolektifin üyeleri arasında paylaştırıldığı, üretim ve üretim araçlarının toplumsal, ürünün bölüşümünün ise şahsi olduğu yazılıdır. Ürünün önemli bir kısmı, kolektifin makine, kredi borcu ve işletmenin genişletilmesine ayrılır. Buna göre, SSCB'de en fazla bu tip zirai üretim kooperatifleri bulunmaktadır. Yine aynı dipnotta, bunun dışında, "Tavarişestvo" ve "Komüna" adlı iki tip daha üretim kooperatifinin bulunduğu belirtilir. İlki, toprağın ortak işletilmesine dayanan ve üretim araçlarının henüz toplumsallaştırılmadığı, herkesin kendi tarlasında çalıştığı, üretim kooperatiflerinin en ilkel ve kolhoz hareketinin geçmişe karışan bir kademesi olarak nitelendirilmektedir. İkincisi de üretim araçları ve ürünlerin ortak olduğu Komüna'dır. Bu konu, Maurice Dobb tarafından da irdelenmiştir (Dobb, 1968: 224). Bu sistemin üç şekilde uygulandığını belirtir. İlki, üyelerin yalnızca beraber üretim yapmadığı, aynı zamanda birlikte yaşadıkları komünler; ikincisi, üyelerin kendi bahçelerine ve konutlarına sahip oldukları ancak ekili toprağın,

üretim araçlarının ve üretimin ortak olduğu arteller ve sonuncusu da her ailenin kendi ekili toprağına, tarım araçlarına ve hayvanlara sahip olduğu ancak üretimden kendi toprağı oranında pay aldığı ortak tarım birlikleridir. 1920'den sonra en çok kurulan komünler bunlar olmuştur. Anayasa'nın 9. maddesinde de "münferid köylü ve zanaatkârların şahsi emeklerine dayanan ve başkasının emeğini istismar etmeyen küçük şahsi ekonomilere kanunen müsaade edilir" denilerek özel mülkiyete kapı aralanır. Bu alanı, özel ekonomi alanı olarak niteleyen Güriz (1969: 302-304), Birleşmiş Milletler'in bu konudaki raporlarına atıfla, bu alanın, çoğu kez şeklen ve resmen bırakıldan daha fazla olduğunu, çiftçi ailesinin kendisine bırakılan topraktan daha fazlasını özel yararlanması için kullandığını belirtir. Ona göre, kişisel mülkiyet ile özel mülkiyet arasındaki fark, bir malın tahsis edilme amacıdır. Yani bir nesne, malikin ve ailesinin kişisel ihtiyaçlarını karşılamak için kullanılıyorsa kişisel mülkiyet; aynı nesne gelir elde etmek için kullanılıyorsa özel mülkiyet kategorisindedir. Hatta Güriz, çıplak mülkiyeti devlete, karşılıksız yararlanma hakkı çiftçi ailesinde bulunan bu özel ekonomi alanının, işçilerin ücretle çalıştıkları bazı devlet çiftliklerinde dahi görülmesinin, hayatın gerekleri önünde doktrinın boyun eğmesi olarak yorumlanabileceğini söylemektedir.

SSCB'de asıl amacın bütün üretim araçlarının toplumsallaştırılması ya da kolhozcu mülkiyetin yerine ulusal mülkiyetin inşası olduğu vurgulanmakla birlikte bunun nasıl yapılacağı veya neden yapıl(a)madığı önemli bir tartışmadır.¹²

Bu yaklaşım, konuyu inceleyen birçok araştırmacının da dikkatini çekmiştir. Örneğin, Charles Bettelheim (1973: 49), bu durumu devlet sektörü içindeki piyasa kategorileri olarak nitelendirmektedir. Çünkü genel olarak, SSCB'de bütün üretim araçlarının devletleştirilmediği, devletin yanında kolhozcu bir mülkiyetin bulunduğu, bireysel zanaatkârlar ve özellikle

¹²Charles Bettelheim (1973: 63), devletleştirme ile toplumsallaştırma arasındaki ayrımın her zaman yapılmadığını, bu iki kelimenin birbirlerinin yerine kullanıldığı birçok metnin bulunduğunu belirtir. Yine de hukuki eylemler olan devletleştirme ya da millileştirme ile gerek muhasebeleştirme, gerekse üretim araçları ve ürünlerin dağılımı açısından bir toplumsal yetenek içeren toplumsallaştırma arasındaki ayrımın kabul edildiğini söyler. Yine aynı konuda bir başka görüş de üretim araçlarının toplumsallaştırılması ile devletleştirilmesinin aynı şey olmadığıdır. Üretim araçlarının toplumsallaştırılması, bir yandan egemen sınıfların mülksüzleştirilmesi diğer yandan doğrudan üreticilerin toplumsal mülkiyetin sahipleri olarak ortaya çıkmaları şeklinde ifade edilir. Fakat devletleştirme üretim araçlarının toplumsallaştırılmalarının yalnızca ön koşuludur. Devlet mülkiyeti devlet mülkiyeti olmaktan çıkarsa sosyalist mülkiyet gerçekleşir (Aktükün, 1995: 120-121).

kolhozcular tarafından kendi bireysel toprak parçaları üzerinden sağlanan özel bir üretimin var olduğu belirtilmektedir. Bu özel toprak parçalarının daha sonraki yıllarda, nüfusun beslenmesinde önemli bir rolü de olmuştur (Holmes, 2010: 372).¹³

SSCB’de bu bölümde belirtilen dört mülkiyet biçimi, çözülme sürecinin en önemli unsurları olmuştur. Hem devlet mülkiyetinde olan sovhozlar, hem de kolektif çiftlik üyelerinin kullanımında olan kolhozlar, çözülme sürecinde özelleştirme politikaları ile toprak reformuna ilişkin düzenlemelerin odaklandığı alanlardır. Çünkü bunlar oldukça geniş ve verimli topraklara ve işletmelere sahiptiler. Öte yandan gelir getirici niteliğe sahip kişisel mülkiyette olan toprakların da zamanla genişlemiş olması sistemin çözülüşüne yol açan nedenlerden biridir. Bu alanlar ya bu toprakları kullanan kişilere ya da bunların dışındaki kişilere satılmıştır. İzleyen bölümde yukarıda kısaca değinilen toprakların mülkiyet yapısındaki dönüşüm anlatılmaktadır.

II. Toprakta Devlet Mülkiyetinin Çözülmesi

Bu bölümde, SSCB’de toprak mülkiyetinin çözülmesi ele alınmaktadır. Kimi yazarlar çözülme sürecinin daha erken bir dönemde, 1950’li yıllardaki reformlarla başladığını iddia etmektedirler. Bu nedenle ilk olarak 1980’li yılların sonuna kadarki reformlara kısaca değinilecek, ardından 1990’lı yılların başında, eş zamanlı olarak yürütülen özelleştirme politikaları ile toprak reformu konusu anlatılacaktır. Ancak çalışma 1990 yılında çıkarılmış olan Toprak Reformu Yasası’na kadar olan dönemi kapsadığı halde, konunun anlaşılır kılınması için bazen bu dönem sonrasına da değinilmektedir.

Stalin’in 1953 yılında ölümünün ardından yaşanan kısa süreli iktidar boşluğu Kruşçev tarafından doldurulmuş ve Kruşçev 1964 yılına kadar devlet başkanlığı görevini sürdürmüştür. Yalçın Küçük (1991: 333-470), aslında Lavrenti Beria’nın, 1951 Programı ile tarımsal kentler programını gerçekleştirmeyi ve kolhozların birleştirilmesine yönelik her türlü çabayı durdurmayı ve kolektif çiftlik sistemini ılımlaştırmayı planladığını ve reform sürecinin daha önceki bir tarihten başladığını söylemektedir. Ancak ondan kısa bir süre önce 1950 yılında, Stalin tarımdan, burjuva düzeninden, bireysel köylü işletmeciliği düzeninden sosyalist kolhoz düzenine geçmeyi başardıklarını belirtmektedir (Küçük, 1987: 75). Kruşçev dönemi ise reformların başlangıcı

¹³Örneğin, 1980 yılında ekili alanın binde 2’si özel olarak işletilmekte iken, bu oranın Sovyet pazarlarındaki yansıması daha yüksek olmuştur. Satılan yumurtanın yüzde 6’sı, etin yüzde 14’ü, sebzenin yüzde 15’i, etin yüzde 49’u buradan karşılanmaktaydı (Bkz. Holmes, 2010: 372).

sayılmaktadır. Bu dönemde isminden en çok söz edilen kişilerden biri, piyasa ekonomisini savunan Liberman'dır. Kruşçev'in ardından Brejnev iktidara gelir ve onun iktidarı 1982 yılına dek sürer. Brejnev, 1964 yılında kolhozlara ve devlet çiftliklerine yönelik bir program uygulasa da başarılı olamamıştır (Aktükün, 1995: 136). Bu yıllarda öne çıkan isimlerden biri olan Kosigin, devlet tarafından yönetilen bir ekonomik yapıdan devletin işletmelere rehberlik edeceği bir ekonomik yapıya geçilmesini, dahası mülkiyet ve işletme yönetim biçimlerinin çoğaltılmasından yana olan bir reform programının uygulanmasını istemiş ancak bu da gerçekleştirilmemiştir (Lewin, 2008: 313). Yine Kruşçev döneminde, kırsal kesimde özel tarlalara sınırlama getirilmiştir (Lewin, 2008: 263). Brejnev sonrası dönem, kısa süren Andropov iktidarının ardından Mihail Gorbaçov'la devam eder.¹⁴ 1986 yılındaki 17. Kongre'de kabul edilen programda farklı mülkiyet biçimlerinin teşvik edilmesi, yani devlet mülkiyeti yerine özel mülkiyetin yaygınlaştırılması benimsenmiştir. Bunun nedeni, kurulmuş olan mülkiyet ilişkilerinin Sovyet toplumunun ekonomik-toplumsal ilerlemesine engel olarak görülmesine bağlanmaktadır. Zaten kısa bir süre sonra 1987 yılında devlet işletmelerine ilişkin bir yasa yürürlüğe girecek ve işletme personeli mülk sahibi olarak tanımlanacaktır (Çkredov, tarihsiz: 147-152).¹⁵ Aralık 1990'da toplanan Halk Temsilcileri Kongresi'nde kişisel mülkiyet yasası kabul edilmiş ve özel mülkiyete kapı aralanmıştır (Aktükün, 1995: 150). Yalçın Küçük, Gorbaçov reformlarının, Sovyet kır ve kentlerinde özel mülkiyeti kaçınılmaz gördüğünü ve NEP dönemini de perestroykanın başlangıcı saydığını ve işçi kooperatiflerine mevcut fabrikaların bir satışla devredilmesinin, başlangıçta özel mülkiyeti gizlemenin yolu olarak benimsendiğini belirtmektedir (Küçük, 1991: 145). Öte yandan Sovyetler Birliği'nde devlet sektörü dışında ek işler yapanların oranı 1960-1990 yılları arasında önemli bir artış göstermiştir. Gölge ekonomi olarak adlandırılan ve ev ve araba onarımları, özel tıp hizmetleri ve evde eğitim gibi faaliyetler, daha sonra yasadışı faaliyetleri de içerecektir (Lewin, 2008: 451-453).

Bu gelişmeler, SSCB'de özelleştirme politikalarının uygulanmasına yol açmıştır. Reform programlarıyla özel mülkiyete izin verilmesi, piyasa ekonomisine benzer uygulamaların benimsenmesi, SSCB'nin dağılmasından

¹⁴Andropov, Kruşçev döneminde küçültülen ya da yasaklanan özel tarlaları eski durumuna getirmiştir (Bkz. Lewin, 2008: 334).

¹⁵Yasaya göre, bir işletmenin personeli, kamu mülkiyetini kullanarak toplumsal zenginliğini çoğaltan, toplumun, işletmenin (emekçiler topluluğunun) ve tek tek emekçilerin çıkarlarını eşgüdümleyen, üretimin gelişmesinin ve toplumsal etkinliğin yarattığı sorunların tümünü tam anlamıyla bağımsız olarak çözen mülk sahibidir (Çkredov, tarihsiz: 147-152).

önceki politikalarıdır. SSCB'nin 1991 yılında dağılmasından sonra da kapitalist Rusya'yı kuran bu liberal politikalar çok hızlı bir şekilde uygulanmaya başlanmıştır.

1. Özelleştirme ya da “Devlet Ekonomisi İçinde Bir Proto-Kapitalizmin Billurlaşması”¹⁶

Devlet mülkiyetinde olan varlıkların elden çıkarılması kapitalistleşmenin önceliklerinden biridir. SSCB’de olduğu gibi bütün ülkelerde bunun için bulunan formül özelleştirme olmuş ve çeşitli özelleştirme yöntemleri uygulanmıştır. Özelleştirme sürecini erken post-komünist devletler üzerinden analiz eden Leslie Holmes, J. F. Brown’a atıfla konuyu iki biçimde ele almaktadır: ilki erken dönemde başlayan küçük ölçekli işyerlerinin özelleştirilmesi; diğeri de imalat ve montaj fabrikaları, doğal maddeleri işleyen şirketler, havayolu şirketleri gibi büyük ölçekli özelleştirmelerdir. Ama asıl olarak özelleştirme, kitlesel özelleştirme programları ile yabancı sermaye yatırımları şeklinde olmuştur (Holmes, 2010: 388).¹⁷

1991 yılında devlet mülkiyetinde¹⁸ olan işletmeler, özelleştirme politikaları ile birlikte, parti ve devlet yöneticileri (nomenklatura) tarafından bireysel zenginleşmede kullanılan sınırsız birer fon kaynağına dönüşmüş ve kızıl kapitalistler,¹⁹ reformları, devlet mülkiyetinin paylaşılmasına indirgemişlerdir (Kagarlitski, 1996: 9, 14, 62). Öyle ki, Kagarlitski (1996: 28,36), özelleştirmenin bir sermaye biriktirme aracından çıkarak bütün bir varoluş biçimine dönüştüğünü, partinin mal varlığı tüketildikten sonra, sıranın devletin mülklerine, ardından sendika mülklerine geldiğini, özelleştirilmeyen işletmelerin ise tükendiğini belirtmektedir. Özelleştirme politikası sırasında çeşitli sorunlar da ortaya çıkmıştır. Öne çıkan sorunlardan biri, özelleştirme bedelinin tespiti ile ilgilidir. Örneğin, özelleştirilen mülklerin bedelinin enflasyon öncesi dönem esas alınarak hesaplanması sonucunda, Tsentralnaya

¹⁶Tırnak içindeki ifade Moshe Lewin’den alınmıştır (Lewin, 2008: 460).

¹⁷Leslie Holmes, piyasalaştırma ile özelleştirme kavramlarının bir birinden ayrı kavramlar olarak düşünülmesi gerektiğini söyler. Ona göre, piyasalaştırma planlamanın zıddıdır ve daha çok fiyatlandırma ve rekabetle ilgilidir. Sosyalizmin çözülmesinden sonra iktidara gelenlerin ekonomide piyasaya en liberal devlette bile rastlanmayacak biçimde önem verdiğini belirtir. Bu da daha çok fiyatların serbest bırakılması ve rekabetin artırılması şeklinde yürütülmüştür (Holmes, 2010: 383).

¹⁸Boris Kagarlitski halkın mülkiyetinde olan işletmeler deyimini kullanmaktadır.

¹⁹Kagarlitski (1996: 148), özelleştirme zenginleri demektedir.

Oteli'nin avizelerinin fiyatının, ikinci binasına biçilen değerden daha fazla olduğu ortaya çıkmıştır (Kagarlitski, 1996: 50). Yine özelleştirme ile ilgili diğer bir sorun, anayasayı ihlal eden kararnamelerin çıkarılmış olmasıdır. Özellikle 1990'lı yılların başlarında ardı ardına çıkarılan kararnameler ile yeni kapitalist sınıfın talepleri karşılanmıştır (Kagarlitski, 1996: 65). Aynı uygulamalar toprak kararnamelerinde de görülmektedir. Bu programı yürüten Boris Yeltsin, doğal kaynakların, toprağın, sanayinin ve altyapıların, yeni ortaya çıkan kapitalist sınıfın denetimi altına girmesini istemiştir ve bu politika devletin ve yurttaşların mülksüzleştirilmeleriyle sonuçlanmıştır (Medvedev, 1993: 75-77).

Kagarlitski (1996: 87), aslında özelleştirmenin, mülkiyet haklarının hiçbir denetim olmaksızın devlet işletmelerinin yöneticilerine aktarılmasıyla başladığını, işletme yöneticileri tarafından kurulan yeni kooperatiflere ve şirketlere devlet sektöründen çeşitli fonlar aktarıldığını, elde edilen kârın özel kişilerde toplanması işleminin mülklerin özelleştirilmesinden önce gerçekleştirilmiş olduğunu belirtmektedir. Onun bu tespiti, SSCB'de hangi özelleştirme yöntemlerinin uygulandığına dair ipuçlarını da içermektedir. SSCB'de, kiralama, satış, mülkiyete geçirme ve bono şeklinde dört çeşit özelleştirme yöntemi uygulandığı söylenebilir.

Kiralama, işletmenin işçi kolektifine ya da işletme dışındaki özel kişi ya da firmalara devredilmesidir. Bu yöntemde, işletmeyi kiralayan, devlete belli bir kira ödedikten sonra, kârını yatırım veya tüketim amacıyla kullanabilmekte, işletme sermayesinin bir bölümünü hisse senetleri biçiminde satabilmektedir. Bundan en çok bürokratlar ve işletme yöneticileri yararlanmışlardır (Aktükün, 1995: 151-152).

Satış yönteminde, yabancı sermayenin ağırlığı vardır. Yani bir devlet işletmesinin kısmen ya da tamamen bir yabancı şirkete satılması söz konusudur (Aktükün, 1995: 151-152). Yabancı yatırımlar ise doğrudan veya ortak girişimler şeklinde olmuştur. Leslie Holmes (2010: 391-392), ortak girişim yatırımlarında, yatırımcıların önce mevcut bir şirketin hisselerini satın alarak söz sahibi olduklarını, doğrudan yatırımlarda ise mevcut bir firmayı satın aldıklarını ya da yeni bir firmanın kuruluşunu finanse ettiklerini belirtmektedir.

Mülkiyete geçirme, bürokrasinin çeşitli yollarla devlet mülkiyetindeki işletmeleri yasal boşluklardan yararlanarak kendi mülkiyetine geçirmeleridir. İlker Aktükün (1995: 151-152), bu yönetime ilişkin çeşitli örnekler vermektedir. Örneğin, bir fabrikanın üst düzey yöneticilerinin o bölgenin ya da kentin parti ve bakanlık kurumlarının önde gelen yöneticileri ile birlikte kurdukları şirketle, önce fabrikanın ürünlerinin dağıtımını üstlenmeleri, buradan edindikleri sermaye ile devlet mülkiyetindeki fabrikanın sermayesini hisse senetlerine

dönüştürmeleri, alınan senetlerin de kurulan şirkete devredilmesi. Böylece işletmenin devlet mülkiyetinden çıkması sağlanmıştır.

Leslie Holmes tarafından yurttaş ortaklığı ve çalışan ortaklığı programları olarak nitelendirilen kitlesel özelleştirmede, yurttaşlara, şirketlerde ya da yatırım fonlarında pay sağlayan devlet güvenceli senetlerin tahsis edilmesi söz konusudur. Özellikle 1992 yılında Rusya'da çıkarılan başkanlık kararnamesi ile değeri 10 bin ruble olan senetler her yurttaşa dağıtılmıştır. Örneğin bu dönemde bir şişe votka karşılığında ya da ölüm tehdidi ile ellerindeki bonoları satmak zorunda kalanlar olmuştur (Maltsev, 2006). 1994 yılının sonunda Rusya'da bu türden 40 milyon pay sahibi olduğu belirtilmektedir. Ancak uygulama, yoksul yurttaşların ellerindeki senetleri satmak zorunda kalmaları ve mülkiyetin belirli ellerde toplanmasıyla sonuçlanmıştır (Holmes, 2010: 389). Burada devlet işletmelerinin hisselerinin değeri 1960'ların fiyatları düzeyinde dondurulmuştur. Böylece 1992 yılında, devlet işletmeleri piyasadaki değerlerinin yüzde 10'una satılmıştır. Ancak yine de kimi müdahalelerle bonoların piyasa değeri 3-4 rubleye düşürülüp, yeni zenginler tarafından satın alınmış ve bunlar yatırım fonlarında biriktirmeye başlanmış, ardından hisseleri biriktirenler fabrikaları neredeyse hiçbir bedel ödmeden satın almışlardır. Bir özelleştirme yöntemi olarak bono sistemini bu şekilde açıklayan Kagarlitski (1996: 87-88, 92), bu yolla, mülkiyetin toplumun üst tabakalarına yeniden dağıtıldığını, yönetici seçkinlerin zenginleşmelerine yardımcı olan finans spekülörleri ve mafya gruplarının bağımsız bir güç olarak ortaya çıktıklarını vurgulamaktadır. Böylece mülklerini elden çıkaran devletin artık toplumsal hizmetleri verebilmek için kaynakları da tükenmiş, bu yağmalama ile yasalara karşı duyulan bağlılığı yok etmiş, yolsuzluk gündelik yaşamın bir parçası olmuş ve suç oranları artmıştır.

Öte yandan uzun vadeli banka kredileri, yurttaşlara doğrudan satış ve mülkiyetin sahibine iadesi gibi çeşitli yöntemlerin de uygulandığını eklemek gerekir. Mülkiyetin sahibine iadesi yönteminde, daha önce toplumsallaştırılmış olan mülkiyetin önceki sahiplerine ya da onların akrabalarına iadesi söz konusudur (Holmes, 2010: 394-396).

2. Toprak Reformu Yasası: Sovyetlerden Rusya'ya Geçişin Anahtarı

SSCB'de, 1917 yılında kabul edilen Toprak Kararnamesi ile şekil alan mülkiyet sistemi, 1990 yılında kabul edilen Toprak Reformu Yasası ile son bulmuştur. Aslında SSCB'nin öyküsünün bir Toprak Kararnamesi ile başlayıp bir Toprak Reformu Yasası'yla son bulduğunu söylemek abartılı olmayacaktır. Nasıl ki 1917 yılındaki Toprak Kararnamesi'nin ardından sosyalist devletin mülkiyet sistemini inşa edecek çeşitli düzenlemeler yapıldıysa, 1990 yılındaki

Toprak Reformu Yasasının ardından da kurulacak olan kapitalist devletin mülkiyet sistemini inşa edecek yasalar çıkarılmıştır. İlki sosyalist mülkiyete geçişin çerçevesini, diğeri kapitalist mülkiyete geçişin çerçevesini belirleyen yasalar olmuştur. Toprak Reformu Yasası'nın ardından yaşanan tartışmalar ve talepler doğrultusunda yeni yasalar çıkarılmış, Anayasa ve Medeni Kanun kabul edilmiş ve bu düzenlemelerin tamamında toprak reformu konusu önemli bir yer işgal etmiştir. Toprak reformu ekonomik ve politik reformların ön koşullarından biri haline gelmiştir. Ancak bu durum aynı zamanda ideolojik ve politik çatışmaların ortaya çıkmasına yol açmıştır (Skyner, 2001). Toprak reformu ülkedeki özelleştirme politikalarının da en önemli unsurlarından biri olmuştur (Rutland, 1994). Yine Andrew Barnes (1998), sanayi kuruluşlarının özelleştirilmesi ile toprak reformu arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmasında, boş bardağın yarısının sanayideki özelleştirme diğeri yarısının da toprak reformu ile dolacağını vurgulamıştır. Toprak reformu ve sonrasındaki yasal düzenlemeler özellikle 1990-1996 yılları arasındakiler bu anlamda özelleştirme ile toprak reformu arasındaki yakın ilişkiyi göstermektedir.

Toprak Reformu Yasası'nda toprak reformunun amacının farklı toprak kullanım biçimlerinin yaygınlaştırılması, ekonominin desteklenmesi ve toprakların korunması olduğu belirtilmektedir. Böylece toprakların yurttaşlara, işletmelere, çeşitli örgütlere, derneklere ve şirketlere tahsis edilmesine olanak tanınmıştır. Yasada ayrıca toprakların kolektif çiftlik çalışanlarına da tahsis edilmesine ilişkin hüküm de bulunmaktadır. Bu yol, kolhozlar için geçerli kılınmışken sovhozlar için geçerli kılınmamıştır. 1993 yılında, Anayasa'da yer alan toprak ve diğeri kaynakların özelleştirilebileceği hükmü ile de topraklardaki özelleştirme anayasal bir temel kazanmıştır.²⁰ 1994 yılında kabul edilen Rusya Medeni Kanunu ile özel mülkiyet, yerel yönetimler mülkiyeti ve devlet mülkiyeti kategorileri düzenlenmiştir. Toprak reformu ile Sovyet mülkiyet sisteminin en temel yapı taşları olan sovhoz ve kolhozlara yönelik başlamıştır (Lerman, Brooks, 1996). Bu yönelik ile birlikte, sovhoz ve kolhozların yeniden düzenlenmesi için çeşitli seçenekler ortaya atılmıştır: kapalı yurttaş ortaklığı (yabancı yatırımcıya kapalı), açık yurttaş ortaklığı (yabancı yatırımcıya açık), tarım kooperatifleri, özel çiftlikler, sanayi işletmeleri ile araştırma, askeri ve yerel idareler (Infanger, 1995). Dolayısıyla sovhozlar ve kolhozların ellerinde bulunan toprakların özelleştirilmeleri ile bunlar, toprak

²⁰Kagarlitski (1996: 165), genel olarak özelleştirme politikalarını şu sözlerle eleştirir: “Devlet ortak mülkiyeti bireylere dağıtma hakkına sahipse, o zaman özel mülkiyete el koyma hakkına da sahiptir. Şu da söylenebilir: devletin ortak mülkiyeti bireylere dağıtması zaten yasal değildir, çünkü devlet bu mülkiyetin sahibi olmamış, yalnızca yöneticisi olmuştur.”

tahsislerinin neredeyse asıl unsurları olmuşlardır. Özellikle 1992-1994 yılları arasında devlet ve kolektif çiftliklerin (sovhoz ve kolhoz) belirli bölümlerinin dağıtılması ve özel bahçe olarak mülk edinilmesinin yolu açılmıştır. Bu, büyük firmalar açısından özelleştirme olarak nitelendirilmektedir. Büyük firmaların bu eğilimi sürdürdüğünü ve Rusya'daki toprak reformunun büyük oranda bu şekilde sürdüğü söylenebilir. 2006 yılı verilerine göre, tarıma ayrılan 220 milyon hektarlık alanın 191 milyon hektarlık kısmı yani yüzde 86'sı tarımsal işletmeler tarafından kullanılmaktadır. Bunların yüzde 72'si ise büyük tarımsal işletmelerdir. Bunların yalnızca yüzde 28'i ailelerin ve şahısların elindedir. 1994 yılından itibaren her yıl hem kentsel hem de kırsal alanda birkaç milyon toprak alım satım işlemi yapılmaktadır (Wegren, 2008).

Günümüze gelindiğinde, artık tamamen farklı bir yapının ortaya çıktığı görülmektedir. Reform programında birçok tartışmanın geride bırakılmış olduğu, özel mülkiyete dayalı, yabancı yatırımcıya açık ve Sovyetler Birliği'nin mirasından oldukça uzak bir sistem kurulmuştur. 1990 öncesinde yalnızca kişisel mülkiyete çok sınırlı da olsa izin verilen bir sistemden artık hem kentsel hem de kırsal alanlar için geçerli olmak üzere, sahiplikten mortgage sistemine varan yeni bir mülkiyet biçimi kurulmuştur. Yalnızca toprakları kullanma ve ondan yararlanma hakkının olduğu bir modelden, küresel pazara açık bir toprak piyasası ortaya çıkmıştır. Ancak yine de kimi yazarlar, 1990'lı yılların krizinin etkisinin sürdüğünü, bu nedenle toprak mülkiyetine ait sorunların halen çözülemediğini söylemektedirler (Wegren, 2008).

Sonuç

Toprak mülkiyetini düzenleyen iki yasa arasındaki dönemin incelendiği bu çalışmada, kısaca, SSCB'de toprak mülkiyetinin nasıl kurulduğu, bu süreci etkileyen politikaların neler olduğu ve toprak mülkiyetinin nasıl çözüldüğü incelenmiştir. Giriş niteliği taşıyan bu yazıda SSCB sisteminin yalnızca bir yönüne, toprak mülkiyetine odaklanılmıştır. Kuşkusuz konu çok geniş kapsamlıdır ve yazıdaki başlıklardan her biri farklı bir çalışmanın konusu olabilecek kadar önemlidir. Özellikle SSCB'nin dağılma sürecinde ardı ardına çıkarılan yasal düzenlemeler ile SSCB sonrasında ortaya çıkan mülkiyet sorunları çok verimli bir araştırma konusu olmayı hak etmektedir. Yazıda bu konulara kısaca değinilmiş olmasına karşın, bu çalışmanın sınırlarını aştığı için yeterince irdelenmemiştir.

20. yüzyılın en büyük güçlerinden biri olan SSCB'nin dağılması yalnızca o ülkeyi değil aynı kaderi paylaşan diğer ülkeleri ve dünyanın geri kalanını etkilemiştir. SSCB birçok açıdan incelenmiş, halen incelenmektedir. Bu yazıda ise SSCB'deki mülkiyet olgusu incelenmekle birlikte konu daha spesifik bir

alana, toprak mülkiyeti alanına taşınarak tartışılmıştır. Bunda amaç toprak olgusu etrafında dönen mülkiyet biçimlerinin tartışılmasıdır. Genel olarak SSCB'de devlet mülkiyetinin kurulduğunu ancak toplumsal mülkiyet aşamasına bir türlü geçilmediği bu yazıdan çıkan en önemli sonuçlardan biri olarak nitelendirilebilir. Her ne kadar SSCB yöneticileri toplumsal mülkiyete geçildiğini ifade etmiş ya da SSCB Anayasası'na, devletin mülkiyetinde olanın halkın mülkiyetinde olduğu ibaresi yazılmışsa da uygulamada bu ilkenin gerçekleşmemiş olduğu görülmektedir. Öte yandan kolhozlarda bu sisteme yaklaşıldığı iddia edilse de bu yapının kısa bir süre içinde bürokrasinin denetimine geçmesi, toplumsal mülkiyete geçilmesini engellemiştir. Yine de devlet mülkiyetinin kurulmasının, sosyalist mülkiyete geçişin en ilkel aşaması olduğu tezinden yola çıkılarak bu yolda ilk adımların atılmış olduğu söylenebilir. Ancak sistemin en zayıf yönlerinden biri, teorik düzeyde zengin bir birikime sahip olmasına karşın, Paris Komünü dışında bir deneyime sahip olmayan SSCB'nin kurucularının belki de sına-yanıma yoluyla bazı uygulamaları yaşama geçirmek zorunda kalmış olmalarıdır. Bu nedenle mülkiyete yönelik müdahaleler kimi zaman sert, kimi zaman da tavizkar olmuştur. Örneğin Anayasa'da yer alan özel mülkiyet ve kişisel mülkiyet kategorileri bu şekilde yorumlanabilir.

1917 Ekim Devrimi'nden sonra bir toprak kararnamesinin çıkarılması, kurulacak olan sistemin genel ilkelerini içermektedir. Devrimden önce, Nisan Tezleri çalışmasıyla V. İ. Lenin'in bu konuya zaman ayırdığı bilinmektedir. Daha sonraki uygulamalar, NEP ve kolektivizm toprak kararnamesindeki ana hatların korunması bakımından tartışmalı konular olarak görülmektedir. Örneğim, kimi yazarlar NEP'i bir geriye gidiş olarak nitelemişlerdir. Bu tartışmalar bir yana, ama asıl olarak Stalin döneminde başlatılan kolektivizasyon uygulaması, SSCB'nin bürokratik kolektivist bir devlet olarak tanımlanmasına yol açmaktadır. Bu yapı içerisinde dört mülkiyet biçiminin ortaya çıktığını ve bunların anayasal düzeyde de tanımlanmış olduğunu belirtmek gerekir: devlet mülkiyetinde olan sovhozlar, kolektif mülkiyette olan kolhozlar, kişisel mülkiyette olan topraklar ve özel mülk topraklar. Bu mülkiyet biçiminin inşası SSCB'deki tartışmaların diğer bir yönüdür. Bir toprak kararnamesi ile toprakların devletin elinde toplanmasının yolu 1917 yılında nasıl açıldıysa yine bir toprak reformu yasası ile toprakların devletin elinden çıkarılmasının ve dağıtılmasının yolu açılmıştır. Bu sürecin başlangıcının da bitişinin de toplumun önemli bir kesimi açısından mülksüzleştirme ile sonuçlandığını vurgulamak gerekir. Üretim ve birikim rejimindeki değişimin bir sonucu olarak benimsenen özelleştirme politikaları ile devletin mülkiyetinde olan bütün üretim araçları gibi topraklar da satılmaya başlanmıştır. Yalnızca SSCB değil bütün ülkeler için toprak mülkiyetine yönelik değişiklikler yeni bir sistemin inşası anlamına gelmektedir. Ama SSCB

ve diğer sosyalist ülkeler açısından sorun olarak görünen, yalnızca toprağın değil bütün üretim araçlarının özel mülkiyette olmayıp, devlet mülkiyetinde olmasıdır. Bundan dolayı SSCB’de toprak mülkiyeti konusu incelenirken yalnızca toprak değil diğer üretim araçları üzerinde kurulmuş olan mülkiyet ilişkilerine ve onun nasıl çözüldüğüne değinme zorunluluğu bulunmaktadır. Bu yönüyle mülkiyetin ekonomik ve politik yönleri, tarım politikaları ile kentsel ve kırsal topraklarla, işletmelerle ilgisi bulunmaktadır.

1990’lı yıllar SSCB tarihindeki önemli tarihsel olaylardır. Çünkü bir dönem kapanmış ve yeni bir dönem açılmıştır. Yeni dönem, özelleştirme politikalarının uygulandığı, toprak reformu yasalarının ve usulsüz kararnamelemlerin çıkarıldığı, yerli ve yabancı yatırımcıların paylaşım savaşına girdiği ama en çok geçmişin karalandığı bir dönemdir. Bu nedenle yazıyı Moshe Lewin’in (2008: 451-453) çarpıcı bir ifadesi ile bitirmek uygun olacaktır: “1991 yılında, Devlet Başkanı Boris Yeltsin önderliğinde yeni bir özgürlük çağının açılmasıyla da bir “mucize” gerçekleşmişti. Şimdiden hazin bir şekilde eksilmiş ve hala şok içinde olan günümüz Rusya’sı bu türden siyasi söylemler sonucunda tarihsel kimliğini “aşağılama” hastalığına da yakalandı. Ülke zenginliklerini yağmalamakla ve har vurup harman savurmakla yetinmeyen “reformcular” geçmişe karşı da ülkenin kültürünü, kimliğini ve hayatiyetini hedefleyen bir cephe saldırısı başlattılar. Bu geçmişe eleştirel bir yaklaşım falan değildi: Düpedüz cahillikti.”

Kaynakça

- Aktükün, İlker (1995), *SSCB’den BDT’ye Nasıl Varıldı* (İstanbul: Sorun Yayınları).
- Alexander Nekriç ile yapılan röportaj (Tarihsiz), Natalya İzyumuva (der.), “NEP’ten Perestrojka’ya”, *Sovyetler Birliği-Seçmeler-2* (İzmir: Değişim Yayınları).
- Amvrosov A. (tarihsiz), *The Social Scrutture of Soviet Soceity*. akt. Ronald J. Hill (1989), *Soviet Union*, (London and New York: Pinter Publishers).
- Barnes, Andrew (1998), “What is the Difference? Industrial Privatisation and Agricultural Land Reform in Russia, 1990-1996”, *Europe-Asia Studies*, Vol. 50, Issue 5.
- Bettelheim, Charles (1973), *Sosyalist Ekonomiye Geçiş Sorunları* (Ankara: Bilgi Yayınevi) (çev. Kenan Somer).
- Campbell, Robert W. (Tarihsiz), *Soviet-Type Economie*, (London and Basingstoke: Macmillan).
- Carlo, Antonio (1985), *Sovyetler Birliği’nin Sosyo-Ekonomik Karakteri* (Ankara, İstanbul: Kaynak Yayınları) (çev. Emre Adıgüzel).
- Cliff, Tony (1990), *Rusya’da Devlet Kapitalizmi* (İstanbul: Metis Yayınları) (çev. Ali Saffet, Tarık Kaya).

Columbia Electronic Encyclopedia (2010), 6th Edition, www.encyclopedia.com.

Constantinov, D (Tarihsiz), *La Propriété Personnelle et le Droit a la Succession en République Populaire de Bulgarie*. akt. Adnan Güriz (1969), *Teorik Açıldan Mülkiyet Sorunu* (Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları).

Çkredov, Vladimir (Tarihsiz), "Sovyetler Birliği'nde Mülkiyet", *Sovyetler Birliği-Seçmeler-2*, (İzmir: Değişim Yayınları): 147-152.

Dobb, Maurice (1968), *1917'den Bu Yana Sovyet Ekonomisinin Gelişimi* (İstanbul: Özdemir Basımevi) (çev. Metin Aktan).

Güriz, Adnan (1969), *Teorik Açıldan Mülkiyet Sorunu* (Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları).

Hill, Ronald J. (1989), *Soviet Union*, Second Edition (London and New York: Pinter Publishers).

Holmes, Leslie (2010), *Post-Komünizm* (İstanbul: Mavi Ada Yayınları) (çev. Yavuz Alagon).

Infanger, Craig L. (1995), "Reforming Russia's Agriculture, A Slow Path from Plan to Market", *The Magazine of Food, Farm*, 2nd Quarter, Vol.10, Issue 2.

Kagarlitski, Boris (1996), *Rusya'da Kapitalizm Neden Tutmadı?* (İstanbul: Metis Yayınları) (çev. Kaya Şahin).

Küçük, Yalçın (1991), *Sovyetler Birliği'nde Sosyalizmin Çözölüşü* (İstanbul: Tekin Yayınevi).

Küçük, Yalçın (1987), *Sovyetler Birliği'nde Sosyalizmin Kuruluşu (1925-1940)* (İstanbul: Haziran Yayınevi).

Lenin, V.İ. (1992), *Nisan Tezleri ve Ekim Devrimi* (Ankara: Sol Yayınları) (çev. Muzaffer Erdost).

Lerman, Zvi, Brooks, Karen (1996), "Russia's Legal Framework for Land Reform and Farm Restructring", *Problems of Post-Communism*, Nov/Dec, Vol 43, Issue, 6.

Lewin, Moshe (2008), *Sovyet Yüzyılı* (İstanbul: İletişim Yayınları) (çev. Renan Akman).

Maltsev, Yuri (2006), "Privatization and Piratization in Post-Communist Russia (Review Essay), *The Independent Review*, Vol x, No 3, Winter.

Marx, Karl (1977), "Proudhon Üzerine", Marks-Engels, *Seçme Yapıtlar, Cilt: II*, (Ankara: Sol Yayınları).

Medvedev, Jaures A. (1993), "Sovyet Mirasının Kalıntıları Üzerine", *Birikim*, Haziran, Sayı.50, 75-77.

Molotov, V.M (1936), *Bugünkü Sovyet Rusya ve Sovyet Esas Teşkilatı* (çev. Sabiha Zekeriya).

Proudhon, Pierre Joseph (1998), *Mülkiyet Nedir?* (İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları) (çev. Vedat Gülşen Üretürk).

Rutland, Peter (1994), "Privatisation in the Russia: One Step Forward Two Steps Back", *Europe-Asia Studies*, Vol. 46, Issue 7.

Savran, Sungur (2011), "Devlet Mülkiyeti: Toplumsal Mülkiyete Giden Yol 'Yeni Bir Kamusal Alan' Tarifinin İmkânsızlığı", <http://www.pgbsosyalizm.org>, Nisan 2011.

Skyner, Louis (2001), "Political Conflict and Legal Uncertainty: The Privatisation of Land Ownership in Russia", *Europe-Asia Studies*, Vol. 53, No 7, 981-989.

- Sotsialisticheskoe Zemelidie*, 10 Ağustos 1940. akt. Moshe Lewin (2008), *Sovyet Yüzyılı*, (İstanbul: İletişim Yayınları) (çev. Ranan Akman).
- Sönmez, M. Tului (1998), *Osmanlıdan Günümüze Toprak Mülkiyeti Açıklamalı Sözlük*, (Ankara: Yayımevi A.Ş.).
- Volin, B.M. (2004), *Sovyet Ülkesinde Sosyalizmin Zaferi İçin (1917-1947)* (İstanbul: Ceylan Yayınları) (çev. İbrahim Okçuoğlu).
- Yerkebulan, Zhumashov (2010), "SSCB Devletinde Kolhoz ve Sovhoz Sisteminin Ortaya Çıkışı", *Kamu Yönetimi Disiplini Sorunları Dersi, Yayımlanmamış Çalışma*, (Ankara: Ankara Üniversitesi SBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi ABD).
- Wegren, Stephen K. (2008), "The Limits of Land Reform in Russia", *Problems of Post-Communism*, March/April.
- Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (2006), *Macaristan'da Bölgesel Kalkınma ve Kalkınma Meclisleri*.
- Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (2007), *Çek Cumhuriyeti'nde Bölgesel Kalkınma*.
- United Nations Development Programme (UNDP), *Human Development Report 1996*, Oxford University Press, New York.